

ного театрів, виразними характерами й візуальними ефектами, продукуючи на невеликій сцені об'ємне модерне видовище. Асоціативна насиченість, з одного боку, шкодить інтризі, гальмує сюжет, а з іншого – дарує глядачеві безліч «упізнавань», дає змогу насолодитись покликаннями до культурних надбань, зокрема до того ж французького фільму 1945 року, який сколихнув повоєнну масову свідомість.

Відбулося це не в останню чергу завдяки сценаристу, творчий феномен якого вивчають і досі. Отримавши перший атестат, майбутній поет і сценарист Жак Превер змінив школу на паризькі бульвари, кафе та веселі натовпи; подружився з Аполлінером, Пікассо, Далі, Ернстом і Магрітом, обравши богему як середовище існування. Для його непересічної особистості притаманна справжня свобода, яку палкій душі дає інтелект. Тож не диво, що вільний інтелект виявився сильнішим за цензурний – стрічка про абсолютну свободу була створена в роки німецької окупації². Втім, чого не вдалося окупаційній владі, вдалося іншій тоталітарній «секті». Вона таки ухитрилася змістовно трансформувати феноменальну стрічку, випустивши її в радянський прокат під назвою «Діти райка». Себто семантично звузила поняття «раю» до театральної «гальорки», тих незручних місць, звідки навряд чи можна бачити дійство. «Пролетарські діти» переосмислили «дітей паризького раю»: останні могли розраховувати лише на «райок», бо «рай» у ціннісних орієнтаціях гегемонів не належить вільним людям мистецтва³.

Звичайно, прикро, що поняття «райка» з важкої руки сталіністів прив'язалось до нашої культурної спадщини. Однак у змістовному сенсі вистава розглядає не тему (театральної) меншовартості. Свою роботу режисерка Оксана Дмитрієва присвячує художньому аналізу поняття «свободи», вважаючи його прерогативою творчих людей, тобто «дітей раю», а не «райка». Досягненням творців палкої «комедії злочинів» є насамперед те, що вони не грають з філософськими дефініціями «в піддавки», не заперечують естетизму драматичності, а підкуповують глядача чітко збалансованим поєднанням піднесеної поезії та грубої фактури реальності чи не в кожному персонажі. І замість чергової «екології» пропонують сучасникові реальнішу «формулу раю»: культурний прогрес як наслідок естетичного конфлікту.

² Складне проходження фільму через рогатки цензури окремі дослідники пов'язують з наявністю в ньому «універсально токсичного» персонажа – поліцейського донощика, «цінності» якого послідовно розвінчує фільм.

³ Окрім ідейної конкуренції та жаху перед універсальними філософськими категоріями, була в такому перейменуванні, можливо, й персональна політична помста. Жак Превер, будучи з паризьким театром «Жовтень» на гастролях в СРСР у 1933 році, перед поверненням на батьківщину на відріз відмовився підписати традиційну «подяку товаришу Сталіну». Не підписала її й уся трупа, учасники якої були членами Французької комуністичної партії. Що й казати – радянським комуністам пережити таке було важко...

Різдво козацьке: не вір, не бійся, не проси

Юлій Швець

«Пекельна хоругва, або Різдво козацьке»
Сценарій: Сашко Лірник (Олександр Власюк)
Режисер Михайло Костров
Оператор Володимир Гуєвський
У головних ролях: Костянтин Лінартович, Олександр Пожарський, Григорій Бакланов, Леся Самаєва, Арам Арзуманян, Артур Новіков, Даниїл Каменський
Україна, 2019

Костянтин Лінартович у фільмі «Пекельна хоругва, або Різдво Козацьке». Режисер Михайло Костров. 2019.

Химерна казка «Пекельна хоругва, або Різдво Козацьке», знята за літературним твором «Про старого козака, різдвяного чорта, чотири роги і козацький рід» найвідомішого українського казкаря Сашка Лірника, – мабуть, найбільш дотепна та оптимістична стрічка серед створених в новітній історії України. Цікавий, не захаращений вторинними деталями сюжет, з якого зрозуміло, «хто кому доводиться родичем», іронічно переосмислює суперечку Бога і Чорта про сутність козацького ества. Як і у «Фаусті» Гете, боротьба вищих сил за людську душу призводить до масштабних випробувань (фізичних, вольових та інтелектуальних) козака Семена Семирукого. У поєдинку з Чортом молодий козак проявляє мужність, невичерпну вигадливість: перебуваючи у пеклі в полоні, перевиховує чортенят в козацькому дусі, передає їм свої знання й уміння, аби отримати вірних союзників.

Разом із тим фільм демонструє прикмети всього козацького роду, серед яких – чимало гріхів. Та коли життя козацьке побудоване на фундаменті честі, на вмінні тримати слово та віддавати свою кров за інших, гріхи можуть прощатися. Казка для сімейного перегляду показала козаків не нещасно-пригнобленими, а вільними, активними та розумними, тобто героями. Завдяки точному вибору виконавців колективний портрет українського козацтва виявився напрочуд вдалим і виразним.

Приємно також, що свої ідейні потужності фільм зосередив ще й на артикуляції – хай поки що не національної, але позитивної, цілком прийнятної, принаймні для тимчасового користування, – життєвської ідеї. Її висловлює молодий козак (Григорій Бакланов), звертаючись до чортеняти: завдання «не в тому, аби перемогти, а в тому, щоби викрутитися». Отож, якщо сил для поєдинку недостатньо, буде не гріх і хитрощами («чортівськими») чи то пак «козацькими», «військовими») скористатися. Адже коли союзників обмаль, а навкруги страшні полчища всіляких ворогів на чолі з Чортом Лисим на кобилі, що

Григорій Бакланов, Олександр Пожарський у фільмі «Пекельна хоругва, або Різдво Козацьке».

козакам робити: в Пеклі хитрувати, аби на землі перевагу здобувати. Перемогти на всіх фронтах, знищити вороже військо, загнудати у фіналі самого Чорта, точніше, віддати подорожнім, аби ті запрягли його в циганський віз, – ось філософія справжнього козака. Бо не козацька справа – нищпорити по закутках у пошуках бісівської химери: «швидко-го миру» чи «третього» шляху.

Чіткі ідейні позиції в сценарії, а отже й у фільмі, як і визначеність жанру – рідкісне явище в нашому кіно. Адже наша найбільша хиба – невміння розказати певну історію, й не понятійними евфемізмами, а через характери цікавих персонажів. Замість ретельно вивчити людей, аби передати їх історію так, щоб ми побачили в ній свою, як робить це Сашко Лірник, багато сценарних царів стають рабами власних амбіцій.

У фільмі «Пекельна хоругва» бачення національного світу з усіма його характерологічними основами існує, й воно переконливе. Є у стрічці й модерна-доцентрова, а не постмодерна-відцентрова мораль – саме такою вона й має бути під час загострення «вічного поєдинку» хоч із дідьком, хоч зі східними сусідами. А от політкоректність до запеклих ворогів у фільмі нульова – й це добре, бо закладати в дитячу свідомість рожеві ілюзії небезпечно. «М'ясних» бойових сцен у стрічці майже немає – все вирішує концентрований сонячний промінь, який випаровує вороже військо за лічені секунди. Проте грізного супостата попередньо знешкоджує зброя сильніша, ніж модернізований «гіперболоїд», – сміх. Висміяно типові ознаки ментальності «ввічливих сусідів»: самозакоханого польського магната, який тільки те й робить, що красується перед дзеркалом (його відображення підказує: аби краще виглядати, треба загарбати Україну), царя московитів, одержимого зеленим змієм, і хтивого султана – одному «зе-змії», а другому «гаремна змія» в людській подобі підказують ідею поневолення козаків.

Але толерантності у фільмі – хоч відбавляй. Чорта, ніби таргана, й у філософському сенсі викоренити неможливо; важливо лише, аби життя не здавалось йому казкою, – козак це усвідомлює: він перестає активно протидіяти потворі у фіналі, віддавши її на лікування трудотерапією. А ласий до чужих грошей шинкар-єврей сотворить філантропічний «подвиг» не тому, що без ласого до чарки козацького роду

йому не вижити, а тому що «серед людей живемо», як каже шинкарева дружина. Фільм чітко артикулює, що важливо зберігати віру в людей, що навіть із винятковим шахраєм козаки можуть співіснувати (бо ж самі не без гріха).

Наслідуючи гоголівську традицію, жінки в казці постають яскраво: Семенова мати (Леся Самаєва) – справжня «відьма», принаймні щодо безвольного чоловіка (Костянтин Лінартович), а дві сусідки, що накинули оком на козака, згодом ними неодмінно стануть. Про «циганську долю» теж прозоро: стара циганка допоможе Чортові, поплатившись вродою дочки, та згодом таки відомстить нечистій силі. Смерть, матеріалізована в образі суворої й мудрої літньої жінки, допомагає позбутися страху перед нею. Є в стрічці й сильна, незалежна та ініціативна дівка: бранка Чорта (Діана Розовлян) ліквідує «гендерний дисбаланс» й лише зовні виглядає відьмою, пораючись на кухні й допомагаючи Чорту виховувати дітей, – саме з її допомогою козак переможе нечисть.

Звісно, дехто може образитись на барокового Чорта (Олександр Пожарський), в образі якого акцентовано «кольори веселки», але палітра барвистих гримас не має вводити глядача в оману: солодкі чортівські речі й плавні жести лише для того, аби приспати козацьку пильність, насправді ж Чорт підступний, сильний і небезпечний – справжнє уособлення одвічного зла.

Пронизані святковими дивами, українською магією і гумором – прямолінійним і дотепним, на рівні ситуації й тонкої гри слів, – пригоди козака Семена реалізовані у фільмі переважно через середні плани й тривалі кадри. Звісно, це шокує фанів фейсбуку, звиклих до кліпового мерехтіння телематюграфу й самодостатніх візуальних ефектів, які затіняють історію. Та чи не варто згадати, що не «міжкадровий» монтаж, натхненно оспіваний Сергієм Ейзенштейном, а «внутрікадровий» (під назвою «мізансцена») є засадничим у мистецтві. Саме він домінує в «Пекельній хоругві», і в цьому, безперечно, її велика перевага. Класичне мізансценування обране тому, що в ньому менше маніпулятивних резервів. Зокрема, в глядача є можливість вибирати: він може бачити і головний предмет, і те, що навкруги, – а не те, що як «головне» йому «вносять в очі». Фільми, створені заради маніпуляції, в «експертних» кругах вважаються чи не найбільшою професійною чеснотою, тому неманіпулятивна «Пекельна хоругва» випадає з «професійної» обойми.

А от чого не побачити в стрічці, то це звичної пострадянської традиції з покликанням на архаїчні чесноти. Голлівудські зразки з їхніми дещо примарними для нас цінностями теж іронічно переосмислюються. «Пекельна хоругва» спирається на питому українську міфологію, український гумор та український характер. За намагань чи поторгуватись, чи відкрутитись, чи взяти «історичний кредит», головною темою цієї веселої філософської притчі стає все-таки честь – дотримання слова, здатність сплатити справжню ціну й перемогти. Тож образ України, який тримається на славному козацькому міфі, що його так вправно та вигадливо втілили творчі люди на екрані, потрібно розвивати та відстоювати.